

Hatos Pál

RAYMOND ARON, A KONZERVATÍV DEMOKRATA

Raymond Aron: Az elkötelezett szemlélő. Beszélgetések Jean-Louis Missikával és Dominique Woltonnal, fordította Ferch Magda, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2005, 432 oldal, 3200 forint

A legutóbbi évszázadban két emberöltőn keresztül is úgy nevelkedett az értelmiség ebben a hazában, hogy legjobb esetben is legfeljebb a baloldali gondolatok egymással vitázó álláspontjairól tájékozódhatott. Ami azt is jelenti, hogy a marxizmus hagyományát és magyarországi hatástörténetét nem lehet egyszerűen történelmi balesetként leírni. Nemzedékek gondolkodói találtak – és találnak ma is – olyan gondolkodási mintákat, amelyek ugyanazon utópia lombozatába illeszkednek, még ha az ortodox marxizmus szempontjából vadhajtásként jelentkeztek is, sőt eleinte ez kifejezetten növelte vonzerejüket. Modernizáció, haladás, a társadalom jövője nevében végrehajtandó radikális átalakítása és az ezért hozott áldozatok szükségszerűsége azok számára is dogmatikus alaptételek voltak és maradtak, akik a létező szocializmus hétköznapi gyakorlatára undorodva tekintettek. A baloldali, vagy ami ezzel egyenértékű, a forradalmi utópia hagyománnyá sűrűsödött terhe alól való felszabadulásra a mód-szeres önreflexió bátorságára és tudásszociológiai önvizsgálat felvállalására lenne szükség, amihez segítséget nyújthat, hogy az utóbbi évek örvendetes fordítási hajlandóságának köszönhetően a magyar olvasóközönség is megismerhetett több, az értelmiség és politika 20. századi viszonyára vonatkozó művel. Arról persze nehéz képet alkotni, hogy ezek a munkák – mint például François Furet néhány éve magyarul is kiadott monumentális esszéje a kommunista illúzió 20. század eszmetörténetéről – mennyire alakították át az értelmiségi közgondolkodást, mindenesetre Kis János és TGM most is a marxizmusról vitáznak, nagy politikai pártjaink ideológiai tanácsnokai pedig az igazi baloldaliság definíciója felett csatáznak.

Az 1990 után jelentkező, magát konzervatívként meghatározó magyar értelmiségi generáció elsősorban az angolszász hagyomány irányában tájékozódik. Úgy tűnik azonban, hogy Burke, Oakeshott és az angolszász konzervativizmus más neves képviselői máig sem találták meg helyüket a mai magyar eszmetörténetben, bármily hozzáértő, lelkes és termékeny interpretálói akadtak, mint Molnár Attila, Horkay-Hörcher Ferenc vagy újabban Balázs Zoltán. Sokak számára fájdalmas tény, de az angol nyelv térnyerése és az angol nyelvű tájékozódás mindinkább kizárólagossá válása ellenére az angol-amerikai hagyomány még ma is idegenebb, szerveslenebb viszonyban van a magyar gondolkodással, mint a kontinentális filozófiák, a franciák és a németek. Ez persze paradox helyzeteket eredményez. Egy közelmúltban tartott Tocqueville-konferencián például a konzervatív eszmetörténészek közül kevesen hivatkoztak eredeti szövegekre, felszólalásaikban tehát az angolszász recepciótörténetre támaszkodtak, kevéssé tudtak viszont Tocqueville francia kontextusára reagálni, amit a 19. században Magyarországon mégiscsak jobban ismertek.

Felértékelődött tehát a fordítás jelentősége, különösen a nem angol nyelven írott művek esetében. Szerencsés esetekben fontos művek jutnak így el a magyar könyvpiacra. Furet említett nagy tanulmánya olyan gondolkodási és cselekvési stratégiákat elemzett, amelyek közelebről és hathatósabban befolyásolták a hazai értelmisé-

gi közízlést és közérzést, mint a vidéki angol kastélyok évszázadok óta folyamatosan friss, de mégis távoli levegője, vagy az amerikai campusok és alapítványok neves, de kisszámú konzervatív gettóinak termékei. Furet könyvében nemcsak a kommunizmus pusztító csáberejét mutatta be, hanem tágabb és meggyőző összefüggésben elemezte a polgári társadalom talajából kisarjadó és teremtő közege ellen forduló forradalmi szenvedélyt, ami a kontinentális Európában, de főleg Franciaországban az értelmiségi éthosz alapkövetelménye lett.

Furet mesterével, a francia filozófus és szociológus Raymond Aronnal (1905–1983) folytatott beszélgetéssorozat magyar megjelentetése – túl azon, hogy alig van tőle fordított munka – elsősorban azért volt érdemes kiadói döntés, mert azt mutatja be, miért, milyen megfontolásokból állt szemben Aron a francia szellemi életet uraló és elrendező konformizmusok többségével. Legismertebb művét ugyan tavaly végre kiadták magyarul is,¹ a termékeny és – a francia nyelvterületen túl is – nagyhatású életműből lehetett volna fontosabb művet is kiválasztani, mint például a kanti filozófia 20. századi francia szemszögből történő újraértelmezésére vállalkozó történelemfilozófiai értekezését (*Introduction à la philosophie de l'histoire*, 1938), ismertebbet, mint a szociológiai gondolkodásról szólót (*Étapes de la pensée sociologique*, 1967), eredetibbet, mint a Clausewitzről szólót (*Penser la guerre, Clausewitz*, 1976), illetve a posztumusz összegyűjtött Marx-tanulmányokat (*Le Marxisme de Marx*, 2002) vagy akár az életművet alaposabban és mélyebben bemutató visszaemlékezéseket (*Mémoires*, 1983). Az interjúkötetek ráadásul kevésbé szabadulhatnak az aktualitás kényszereitől, s az 1981-ben kiadott könyvben is akadnak kevésbé érdekesítő, vagy csak szűkebb szakmai közönséget érdeklő részletek, így például az 1968. májusi párizsi diáklázadások politikai eseménytörténete vagy giscard-i Franciaországot tárgyaló lapok, de a Mitterand megválasztásához fűzött utószó sem tűnik ma igazán relevánsnak.

Az elkötelezett szemlélő címmel készített (eredetileg televíziós) beszélgetéssorozatot viszont mégis a sajátos műfaj teszi igazán izgalmassá: Aront két, a marxizmustól már eltávolodott, a 68-as mítoszokkal leszámolni akaró, de a baloldali küldetésudattól nehezen elszakadó társadalomtudós (a közgazdász Jean-Louis Missika és a szociológus Dominique Wolton) faggatja. Számukra az aroni életművel való találkozás értelme az volt, hogy ráébredtek, a nyugati civilizáció liberális eszményeinek nincs alternatívája. Ma már talán történelminek hat, hogy mit is jelentett a század második harmadában, az 1950–70-es évtizedekben liberálisnak lenni Franciaországban. A kötet olvasása nyomán kirajzolódó kép alapján a liberális gondolkodó többé-kevésbé szkeptikus a történelem értelmét illetően, így nem vélte azt megtalálni sem Hanoi-ban Ho Shi Minhnél, sem Castro Kubájában, sem Mao Pekingjében. A liberális Raymond Aron tiszteletben tartotta az eszmék pluralizmusát, ezért kezdettől kommunista- és szovjetellenes volt, aki a hidegháború időszakában mindvégig az atlanti együttműködést támogatta. Antikommunista, mert elutasította azt az „álokoskodást, amely szerint ahhoz, hogy tökéletes társadalmat építsünk, a jelenben jogunk van minden bűnt elkövetni”. Aron szerint pedig ez volt kezdettől a kommunista mozgalom alap gondolata. (Egyébként ez minden forradalmi mozgalom alap gondolata.) A Szovjetunióval kapcsolatban ideológiamentesen, de kategorikusan fogalmazott: „ma [1980] lényegében egy katonai hatalom olyan gazdasággal, ami papíron sok acélt termel, de javakat alig ad a lakosságnak. Az életszínvonal nagyon alacsony. Történelmi szörnyszülöttel van dolgunk: a rendszer, amelyet a jólét és a marxizmus nevében

¹ *Demokrácia és totalitarizmus*, ford. Kende Péter, L'Harmattan – SZTE Filozófiai Tanszék, Budapest, 2005.

hoztak létre, lényegében katonai birodalom lett, ahol a jólét nem elsődleges szempont.” Ez az érvelés saját ígéretei meghazudtolásával leplezi le a szovjet rendszert. De Aron másként is megfogalmazta engesztelhetetlen ellenérzését a kommunizmussal szemben: „a mi évszázadunkban politikai szempontból mindmáig az a kérdés, hogy hajlandóak-e a párbeszédre? Hajlandóak-e a vitára? A mi társadalmaink elfogadják a párbeszédet. A szovjet rendszer lényege a párbeszéd elutasítása. Ennek a párbeszédnek lehetőleg értelmesnek kell lennie, de a párbeszéd elszabadult indulatokat is elfogad, elfogadja az irracionalitást. A másik rendszer azon alapul, hogy megtagadja a bizalmat a kormányzattól, és egy kis oligarchacsoport törekvésén alapul, amely magát teszi meg a végső igazság és jövő letéteményesének.” Az Egyesült Államok 1945 után követett politikájának megítélésében is egyértelmű: „nem látom be, miért volnának ellenségesek a franciák az Egyesült Államokkal, amikor az vitá ki nekik a győzelmet 1918-ban, hozzájárult a felszabadításukhoz 1944–1945-ben, és Franciaország újjáépítéséhez a háború után, hacsak nem épp azért, mert szolgálatot tett nekik”.

Ehhez kapcsolódik az a Magyarországon még kevésbé átgondolt jelenség, amit Aron és beszélgetőtársai úgy jellemeztek: Európa kísérletet tett arra, hogy „kilépjen a történelemből”. Kilépni a történelemből azt az elvárást jelenti, hogy államaik egyszer s mindenkorra hátat fordítsanak a fegyveres konfliktusoknak és a háborúknak a nemzetközi konfliktusok megoldásában. Ezt Aron illúzióknak tartotta, akkor is, ha sokan úgy gondolják, két világháború pusztítása elegendő igazolásként szolgálhat. Mert paradox módon ennek az illúzióknak a kifejlődését a hidegháború idején a Nyugat-Európa felett őrködő amerikai katonai védelem, a Marshall-segély és az európai integrációs törekvések jóindulatú amerikai támogatása tette lehetővé. Tény, hogy Raymond Aronnak egyébként sem volt késztetése a moralizálásra, nem azonosult az antifasiszta kultúrával, s tartózkodóan szemlélte az emberi jogok 1970-es években kibontakozó kultuszát is. De nosztalgiával sem tekintett a múltra, a hazafiságot a társadalmi kohézió alapjának gondolta, ezért zavarta, hogy annak oktatása egyre inkább háttérbe szorult a fiatalok háború utáni szocializációjában. Modernistának vallotta magát, akinek számára az ipari társadalom adottság, s a tudomány és az Ész pedig az emberiség egyetlen reménye a zavaros és szenvedélyek forgatagában vergődő emberi történelem, a *history as usual* kantiánus módon szemlélt forgatagában. Őseit tisztelő, asszimilált és vallástalan zsidó volt, aki 1967-ben, De Gaulle-nak a hatnapos arab-izraeli háború idején tett antiszemita megnyilvánulására egy egész könyvvel reagált (*De Gaulle Israel et les Juifs*, 1967), ugyanakkor azt írta: „tény, hogy több közös vonásom van, több közös gondolatom és tapasztalatom van, mondjuk egy Bernanos² vagy egy illedelmes antiszemitaival, akik nem illedelmesek, mint egy dél-marokkói [zsidóval], akivel nem közös sem a nyelvem, sem a tapasztalatom, sem a hitem”.

Bár már az 1940. júniusi összeomlást követően Londonba távozott, mégis elemzően viszonyult a vichyi rendszerhez, megérteni próbálta a francia társadalom nagyobb részének hallgatóságos együttműködését a német megszállókkal 1940 és 1944 között (beleértve a francia zsidóság jogfosztását és üldöztetését), nem felejtve, hogy a háború befejeztével az ellenállás mítosza felülírta a lelkiismeret-vizsgálat sürgetését.

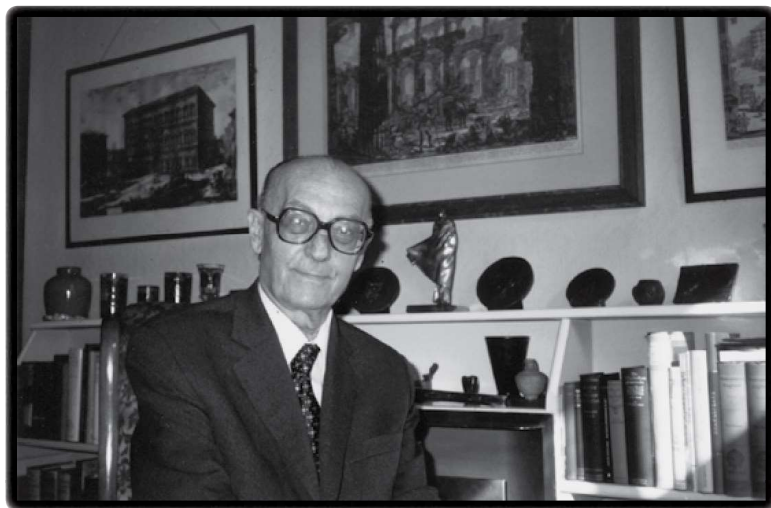
Alapjában véve mégis konzervatív volt, konzervatív demokrata, két olyan minőség egységének képviselője, amit általában nem közvetlenül kapcsolunk össze. A közkeletű meghatározás a megszokotthoz való ragaszkodás attitűdjéhez, a valláshoz és

² Georges Bernanos (1888–1948), francia katolikus regényíró.

a hagyományhoz társítja a konzervatív fogalmát. Raymond Aron konzervativizmusa viszont — ahogy egy korai tanulmányában (*États démocratiques— états totalitaires*, 1939) megfogalmazta, bizonytalan a történelem értelmét illetően, s a kommunizmus felé nyitott antifasiszta kultúrában ugyanúgy a demokratikus politikai rendszer elpusztításán ügylődő forradalmi hevület taszította, mint az 1930-as években általa is nagyobb veszedelemnek tekintett fasizmus totalitárius kísérletében. Demokrata volt, a demokrácia konzervatív védője, ezért történetfilozófiájának, politikai, szociológiai elemzéseinek magyarázati kerete a francia forradalommal kezdődött történelmet foglalja magában, s ennek legfőbb alkotására, a plurális és demokratikus államra és társadalomra irányultak kezdettől fogva Raymond Aron aggodalmai és reményei.

Talán nem elszietett amellet érvelni, hogy ez a tárgyára irányuló makacs és következetes figyelem teremt meg az aroni életműnek a beszélgetéssorozatból is kitűnő, meglehetősen egységes szemléleti keretét. A társadalmi egyensúly megőrzésének féltő aggodalmával párosult szkepticizmus és haladáshit kettősége, a nagy 19. századi konzervatív liberálisokat, a szintén agnosztikus Macaulayt és — az Aron által újra a francia politikai gondolkodás középpontjába emelt — Tocqueville-t, illetve Max Weber-t és Ernst Troeltschöt juttatja eszünkbe. Kétségtelen, hogy ez az álláspont egymásnak ellentmondó tapasztalatok és elvárások párhuzamos megélésére törekszik. Az ellentmondások racionális feloldására persze nincs mindig lehetőség, ahogy zsidósága kapcsán Aron is megjegyzi: „kevésbé filozofikus, de az ember úgy rendezzi az érzelmeit és a gondolatait, hogy a lehető legkevésbé legyen rossz neki”.

✱

Cs. Szabó László utolsó előtti képe, háttérben Radnóti szobra
(London, 1984. július)